

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	5
İÇİNDEKİLER.....	7
KISALTMALAR	11
GİRİŞ	17

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN HAKLARI VE ULUSLARARASI SİSTEM

I. Genel Olarak	25
II. Uluslararası İnsan Hakları Normatif Düzeninin Ortaya Çıkışı.....	26
A. İnsan Haklarının Korunmasında Öncüller	33
B. Westphalia Antlaşması ile 20. Yüzyıl Arasındaki Gelişmeler	37
1. Din ve İnanç Özgürlüğü	37
2. Köle Ticaretinin Yasaklanması	40
3. Yurtdışındaki Vatandaşların Korunması	47
4. Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişmesi	49
C. 20. Yüzyıl ve İnsan Haklarının Korunması	51
1. 20. Yüzyılın İlk Yarısındaki Gelişmeler: Milletler Cemiyeti ve Uluslararası Çalışma Örgütü	52
2. 20. Yüzyılın İkinci Yarısındaki Gelişmeler: İnsan Haklarını Koruma Sisteminin Yaygınlaşması, Demokrasi, İyi Yönetişim Olgusu ve İnsan Güvenliği	59
III. 21. Yüzyıla Özgü Etkiler.....	69
A. Şirketler ve İnsan Hakları	72
B. Yoksulluk ve İnsan Hakları.....	79
C. Dijital Teknolojiler ve İnsan Hakları.....	84
D. Küresel Terör ve İnsan Hakları	87
IV. Egemenlik Kuramındaki Dönüşüm ve Sorumluluk Olarak Egemenlik Yaklaşımı.....	92

İKİNCİ BÖLÜM

İNSAN HAKLARININ BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ŞARTINA DAYALI KORUNMASI

I. Genel Olarak	109
II. BM Temel Organlarının İnsan Hakları Koruma İşlevleri	111
III. BM İnsan Hakları Konseyi	130
A. Evrensel Periyodik İzleme	138
1. Olumlu Yönler ve İnsan Haklarının Uluslararası Korunması Sistemindeki Yeri	142
2. Eleştiriler, Tehditler ve Öneriler	147
B. Özel Usuller	154
1. Konu Odaklı Özel Usuller	165
2. Ülke Odaklı Özel Usuller	165
3. Özel Usullerin İşleyişine Yönelik Değerlendirmeler ve Vaka İncelemeleri	166
a. Vaka İncelemesi: Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti (Kuzey Kore)	169
b. Vaka İncelemesi: Kamboçya.....	173
c. Vaka İncelemesi: Kanada ve Barınma Hakkı.....	177
d. Vaka İncelemesi: Konu Temelli Özel Usullerden Eğitim Hakkı	181
e. Özel Usuller ile İlgili Değerlendirme.....	186
f. Özel Usuller ve Reform Çalışmaları	188
C. Şikâyet Usulü	190
D. BM İnsan Hakları Konseyi Danışma Komitesi.....	195
E. İnsan Hakları Konseyine Yardımcı Diğer Oluşumlar	198
F. İnsan Hakları Konseyi Nezdindeki Ad Hoc Mekanizmalar	202
1. Soruşturma Yapmakla Görevli Ad Hoc Komisyonlar	203
2. Yeni İnsan Hakları Araçları Geliştirilmesine Yönelik Çalışma Grupları	211

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN HAKLARININ BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SÖZLEŞME
DENETİM ORGANLARI TARAFINDAN KORUNMASI

I. Genel Olarak Birleşmiş Milletler Sözleşme İçi Koruma Sistemleri	213
A. Sözleşme İçi Denetim Sisteminin Bütünselliği ve BM Sistemi ile İş Birliği	221
B. Sözleşme İçi Denetim Usullerinin Yürürlüğü ve Çekinceler	226
C. Sözleşme Denetim Organlarının Üyeleri, Tarafsızlık, Bağımsızlık ve Bilgi Toplama	240

II. BM Sözleşme İçi Denetim Sisteminde Yer Alan Yargı Dışı Denetim Yöntemleri ve Sözleşme Denetim Organlarının Yetkileri	245
A. Raporlara Dayalı Denetim.....	245
1. Kısa Bir Tarihçe: MSHS'nin 40. Maddesi ve de facto Gelişen Bir Sistem	246
2. Raporlara Dayalı Denetimin Amaçları	253
3. Standart Raporlara Dayalı Denetim.....	262
4. Basitleştirilmiş Raporlara Dayalı Denetim	272
5. Raporlama Sürecine Katılım	273
6. Raporlama Yükümlülüğünün Yerine Getirilmemesinin Sonuçları.....	275
B. Bireysel Şikâyet Usulü.....	277
1. Bireysel Şikâyet Usulü ve Erişilebilirlik	283
a. Kişi Bakımından Yetki:.....	284
b. Konu Bakımından Yetki:	287
c. Zaman Bakımından Yetki:	289
d. İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi Şartı:	290
e. Derdestlik İtirazı:.....	290
2. Bireysel Şikâyet Usulünde Değerlendirme Süreci, Deliller, İspat ve Geçici Önlemler	292
3. Bireysel Şikâyet Süreci Sonundaki Kararların Etkililiği	300
4. Bireysel Şikâyet Usulünün Hukuki Değeri ve Komite Kararlarının Bağlayıcılığı Sorunu: İnsan Hakları Komitesinin 33 No.lu Genel Yorumu	302
5. Bireysel Şikâyet Usulü Vaka İncelemesi: İnsan Hakları Komitesi ve İklim Değişikliği	308
C. Devletler Arası Şikâyet Usulü	313
1. Vaka İncelemesi: Katar'ın Yaptığı Başvurular.....	318
2. Vaka İncelemesi: Filistin'in Yaptığı Başvuru	320
D. Soruşturma Usulü.....	322
1. Soruşturma Usulünün Kapsamı: Ağır/Ciddi ve Sistematik İhlal Olgusu	329
2. Soruşturma Usulündeki Metodoloji Tartışmaları	333
a. Bilgi Toplama ve Güvenilir Kaynak	333
b. Gizlilik ve Etkililik	335
c. Devletler ve İş Birliği.....	337
3. Vaka İncelemesi: Çocuk Hakları Komitesi ve Şili Soruşturması	339
E. Genel Yorumlar.....	343
1. Belirsiz Bir Yetki Olarak Genel Yorumlar ve Gelişimi.....	346

2. Genel Yorumların Hukuki Niteliği ve İnsan Haklarını Koruma İşlevi.....	357
3. Genel Yorumlara Devlet İtirazları: İnsan Hakları Komitesi ve Yaşam Hakkı Örneği.....	361
4. Genel Yorumlara İlişkin Kısa Bir Değerlendirme.....	372
F. Önleyici Sistemler: Erken Uyarı ve Acil Eylem.....	373
G. Önleyici Sistemler: Ülke Ziyaretleri ve İşkencenin Önlenmesi Alt Komitesi.....	383

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YARGI DIŞI DENETİM YÖNTEMLERİNİN ETKİNLİĞİ

I. Genel Olarak.....	391
II. Ritüelleşme ve İnsan Hakları: Devletler İnsan Hakları Sözleşmelerini Neden İmzalar?..	394
III. Kültürler Arası Yapıcı Diyalog Olgusu Karşısında Hukuki Bilgide Kültür Merkezilik	402
IV. İnsan Hakları Hukukunun Evrensel Genel Teorisi Sorunu.....	417
V. Sistemlerin Etkinliğine Yönelik Çekinceler.....	424
A. Personel Yapısı ve Sistemlerin Tarafsızlığına Yönelik Çekinceler	427
B. Dağınık ve Çelişkili Yorumlar.....	433
C. Mali Yapı ve Ortaya Çıkan Sorunlar.....	436
D. Vaka Tespiti, Delil Toplama ve Metodoloji Sorunları.....	439
VI. Devletlerin İş Birliği Konusundaki İsteksizliği ve Reform Gerçekleştirebilme Kapasitelerinin Yetersizliği	444
VII. Yargı Dışı Denetimin Sonunda Ortaya Çıkan Kararların Hukuki Niteliğine Yönelik Tartışmalar	448
SONUÇ	453
EK- Dokuz Temel İnsan Hakkı Sözleşmesi ve Ek Protokollerinin Türkiye Bakımından Geçerliliğine İlişkin Bilgiler Tablosu	459
KAYNAKLAR.....	465
KAVRAM FİHRİSTİ.....	515

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
CAT	: Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment → İKS
CAT	: Committee against Torture → İKK
CCPR	: Human Rights Committee → İHKmt
CED	: Committee on Enforced Disappearances → ZKKK
CEDAW	: Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women → KKAÖS
CEDAW	: Committee on the Elimination of Discrimination against Women → KKAÖK
CERD	: Committee on the Elimination of Racial Discrimination → IAOKK
CESCR	: Committee on Economic, Social and Cultural Rights → ESKHK
CMW	: Committee on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families → GİAHKK
CPED	: International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance → ZKKS
CRC	: Convention on the Rights of the Child → ÇHS
CRC	: Committee on the Rights of the Child → ÇHK
CRPD	: Convention on the Rights of Persons with Disabilities → EHS
CRPD	: Committee on the Rights of Persons with Disabilities → EHK

Çev.	: Çeviren
ÇHK	: Çocuk Hakları Komitesi → CRC
ÇHS	: Çocuk Haklarına Dair Sözleşme → CRC
ÇHS-BUİP	: Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin Başvuru Usulüne İlişkin İhtiyari Protokol → OP-CRC-IC
ÇHS-ÇSİP	: Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol → OP-CRC-SC
ÇHS-SÇİP	: Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dâhil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol → OP-CRC-AC
ECOSOC	: Economic and Social Council → ESK
E.T.	: Erişim tarihi
Ed.	: Editör
EHK	: Engelli Hakları Komitesi → EHK
EHS	: Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme → CRPD
EHS-İP	: Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol → OP-CRPD
EPI	: Evrensel Periyodik İzleme
ESK	: Ekonomik ve Sosyal Konsey → ECOSOC
ESKHK	: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi → CESC
ESKHS	: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme → ICESCR
ESKHS-İP	: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol → ICESCR-OP
GA	: General Assembly (BM Genel Kurulu)
GİK	: Tüm Göçmen İşçiler ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunması Komitesi → CMW
GİAHKS	: Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme → ICMW
GPE	: Global Partnership for Education

- IAOKK : Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi → CERD
- IAOKS : Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme → ICERD
- ICCPR : International Covenant on Civil and Political Rights → MSHS
- ICCPR-OP1 : Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights → MSHS-İP
- ICCPR-OP2 : Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, aiming at the abolition of the death penalty → MSHS-ÖİP
- ICERD : International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination → IAOKS
- ICESCR : International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights → ESKHS
- ICESCR-OP : Optional Protocol to the Covenant on Economic, Social and Cultural Rights → ESKHS-İP
- ICMW : International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families → GİAHKS
- İHEB : Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
- İHK : İnsan Hakları Konseyi
- İHK : İnsan Hakları Konseyi
- İHKms : İnsan Hakları Komisyonu
- İHKmt : İnsan Hakları Komitesi → CCPR
- İHYK : Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiseri
- İKAK : İşkence ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezanın Önlenmesi Alt Komitesi → SPT
- İKK : İşkenceye Karşı Komite → CAT
- İKS : İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi → CAT
- İKS-İP : İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokol → OP-CAT

KDHC	: Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti
KKAÖK	: Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi → CEDAW
KKAÖS	: Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi → CEDAW
KKAÖS-İP	: Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesine İlişkin İhtiyari Protokol → OP-CEDAW
KSHSM	: Kanada Sosyal Haklar Savunma Merkezi
MC	: Milletler Cemiyeti
MSHS	: Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme → ICCPR
MSHS-İP	: Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol
MSHS-ÖİP	: Ölüm Cezasının Kaldırılmasını Amaçlayan, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek İkinci İhtiyari Protokol → ICCPR-OP2
No.	: Numara
OP-CAT	: Optional Protocol to the Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment → İKS-İP
OP-CEDAW	: Optional Protocol to the Convention on the Elimination of Discrimination against Women → KKAÖS-İP
OP-CRC-AC	: Optional protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict → ÇHS-SÇİP
OP-CRC-IC	: Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a communications procedure → ÇHS-BUİP
OP-CRC-SC	: Optional protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography → ÇHS-ÇSİP
OP-CRPD	: Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities → EHS-İP
s.	: Sayfa
SAK	: Suudi Arabistan Krallığı

SPT	: Subcommittee on Prevention of Torture → İKAK
UÇÖ	: Uluslararası Çalışma Örgütü
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
Vol.	: Volume
ZKKK	: Zorla Kaybedilmeye Karşı Komite → CED
ZKKS	: Herkesin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunmasını İlişkin Uluslararası Sözleşme → CPED

GİRİŞ

*İnsan her şeyin ölçüsüdür.
(Protogoras)*

2015 yılının Eylül ayında Birleşmiş Milletler bünyesinde bir araya gelen dünya liderleri 2016 ile 2030 yılları arasında ulaşılmak üzere on yedi küresel hedef belirlemiştir. Bunlar “2030 Sürdürülebilir Kalkınma”¹ hedefleri olarak anılmakta ve anılan yıldan bu yana etkin bir biçimde uluslararası ilişkilere yeni bir boyut kazandırmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri Avrupa Birliği gibi bölgesel kuruluşların politikalarını şekillendirmekte, ulusal kalkınma planlarında yer almakta ve devletler açısından bir meşruiyet ölçütü olmaktadır. Söz konusu on yedi hedef, yoksulluğun sonlandırılması, sıfır açlık, iyi sağlık ve refah, nitelikli eğitim, cinsiyet eşitliği, temiz su ve kanalizasyon, ulaşılabilir ve temiz enerji, yeterli iş ve ekonomik büyüme, gelişmiş endüstri, yenilik ve altyapı, azalmış eşitsizlik, sürdürülebilir şehirler ve yerel yönetimler, bilinçli tüketim ve üretim, iklim eylemi, sular altında yaşam, toprakta yaşam, barış, adalet ve güçlü kurumlar ve hedefler için iş birliğidir. Bunlara ek olarak 2018 yılında BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin kabul edilmişinin 70. yılı etkinlikleri kapsamında bir yayın serisi hazırlamıştır². Söz konusu yayınlar sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılabilmesi konusunda teknoloji ile insan hakları arasındaki ilişkiye dair değerlendirmelerde bulunmakta ve *insanlığın korunması hakkı* üzerinde temellenen 4. kuşak hakların³ kapsamını tartışmaktadır.

Ekim 2017’de Suudi Arabistan, Hanson Robotics tarafından oluşturulan Sophia isimli bir yapay zekâ robota vatandaşlık verdiğini açıklamıştır⁴. 2013

---

¹ BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, <https://sdgs.un.org/2030agenda> (E.T. 01.09.2023).

² Yayınlar için bkz. From Disruption to Transformation? Linking Technology and Human Rights for Sustainable Development, United Nations Research Institute for Social Development, <http://www.unrisd.org/TechAndHumanRights> (E.T. 01.09.2023); 4. kuşak insan hakları yayınları hakkında bkz. Time for a Fourth Generation of Human Rights?, United Nations Research Institute for Social Development, 1 Mart 2018, <https://www.unrisd.org/en/library/blog-posts/time-for-a-fourth-generation-of-human-rights> (E.T. 01.09.2023).

³ İnsan haklarının kuşaklara göre sınıflandırması hakkında bkz. Karel VASAK, “Human Rights: A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to give Force of law to the Universal Declaration of Human Rights”, UNESCO Courier 30:11, United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization, Paris, Kasım, 1977.

⁴ Andrew GRIFFIN, “Saudi Arabia grants citizenship to a robot for the first time ever”, Independent, 26 Ekim 2017, <https://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/saudi-arabia-robot-sophia-citizenship-android-riyadh-citizen-passport-future-a8021601.html> (E.T. 01.09.2023).

yılında Nisan ayında “Ölümcül Robotları Durdurma Kampanyası” adı altında uluslararası bir sivil girişim, BM’nin devletlerin otonom savaş silahları geliştirmesine sınırlama getirmesi için kamuoyu çalışmaları yürütmüştür⁵. Ardından 2015 yılında Arjantin’de gerçekleştirilen Birleşik Uluslararası Yapay Zekâ Kongresinde⁶ çeşitli ülkelerden yaklaşık bin akademisyen (içlerinde Elon Musk, Noam Chomsky, Stephen Hawking, Steve Wozniak ve Google ve Skype gibi şirketlerin kurucularının da olduğu), otonom yapay zekâ savaş robotlarının insanlık üzerindeki tehditlerini ortaya koyan ve bunların kontrolü konusunda ülkeleri ve BM’yi acil eyleme çağıran bir bildiri yayınlamıştır. 1953 yılında insan DNA yapısının belirlenmesiyle başlayan bir başka serüven, 2000’li yıllara gelindiğinde insan genomuna dayalı ayrımcılık, sağlıklı nesiller için genetik olarak *sağlıklı olmayanların* kısırlaştırılması, sağlık sigortasının kapsamının belirlenmesinde ya da işe alımlarda genetik haritanın dikkate alınması gibi bir dizi hukuki ve etik problemle insanlığı karşı karşıya bırakmıştır⁷.

Teknolojinin sınırları zorlayan ilerleyişi ve onun ortaya çıkarttığı hukuki ve etik problemler bir tarafta dursun, UNESCO İstatistik Enstitüsünün 2018 yılının Şubat ayında dünya çocuklarının ve gençlerinin okullaşma oranları üzerine gerçekleştirmiş olduğu araştırmanın sonuçlarına göre, her beş çocuktan birinin okula gitmediği ortaya çıkmıştır⁸. Yine UNESCO 2017 verileri, özellikle refah seviyesi düşük ülkelerde, yaşları beşe kadar düşebilen her dört çocuktan birinin kendisine zararlı olan bir işte çalışmak zorunda olduğunu ortaya koymaktadır⁹. Yalnızca Suriye savaşıyla birlikte son yedi yılda milyonlarca çocuğun ve yetişkinin en temel yaşamsal olanaklardan yoksun bir hayat sürmek zorunda bırakıldıklarına şahit olmaktayız. Nasyonal Sosyalizmin Yahudi soykırımını haklılaştıran 15 Eylül 1935 tarihli Nürnberg Yasaları’nın¹⁰ üzerinden geçen onlarca yıla rağmen, 2000’li yıllarda Guantanamo Körfezi ve Irak Ebu Gureyb hapishanelerinden işkence görüntüleri gelmiştir. 26 Haziran 1945 tarihinde ABD başkanı Harry S. Truman, BM Şartı hakkındaki konuşmasında “Bu şart, insan hakları ve temel özgürlüklerin sağlanması ve bunun izlenmesine adanmıştır. Bütün erkekler ve kadınlar için her yerde bu amaçlara

⁵ Campaign To Stop Killer Robots, <https://una.org.uk/what-we-do/campaign-stop-killer-robots> (E.T. 01.09.2023).

⁶ International Joint Conference on Artificial Intelligence, 2015, <http://ijcai15.org/> (E.T. 01.09.2023).

⁷ Elif KÜZECİ, “Genetik Ayrımcılık Yasağı”, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 15, Sayı 1, 2018, s. 89- 132.

⁸ One in Five Children, Adolescents and Youth is Out of School, Fact Sheet No. 48, UIS/FS/2018/ED/48, UNESCO, 2018, <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/fs48-one-five-children-adolescents-youth-out-school-2018-en.pdf> (E.T. 01.09.2023).

⁹ Child Labour, UNESCO, <https://data.unicef.org/topic/child-protection/child-labour/> (E.T. 01.09.2023).

¹⁰ Bunlar, Alman Kanı ve Onurunu Koruma Yasası (Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre) ve İmparatorluk Vatandaşlık Yasası (Reichsbürgergesetz) olarak anılmaktadır.

erişemezsek –ırk, dil ve dinden bağımsız olarak- kalıcı barış ve güvenliğe sahip olamayız¹¹.” demiştir. Ancak bundan yaklaşık altmış yıl sonra 20 Eylül 2002 tarihinde başka bir ABD başkanı George W. Bush, Amerika Birleşik Devletleri Güvenlik Stratejisi’nde¹², terörle mücadelenin uzun olacağını belirterek “sonsuz barış vaadi ile sonsuz savaş” idealini ortaya koymuştur¹³.

İnsan haklarının uluslararası alanda korunmasıyla ilgili olarak, insan haklarına ilişkin bir dünya yargısı kurulması gerekliliğinden, insan haklarının uluslararası korunmasının mümkün olmadığını savunan görüşlere kadar sayısız fikir ileri sürülmüştür. Hiç kuşkusuz insan hakları siyaset, hukuk, uluslararası ilişkiler, eğitim, teknoloji ve ticaret gibi birçok akademik alanın ortak noktası haline gelmiştir. Günümüzde şirketlerin insan hakları yükümlülükleri tartışılmakta, insan hakları siyasetin meşruiyet zemini olmakta, her bireyin küçük yaşlardan itibaren insan hakları konusunda eğitilmesi yönünde yoğun evrensel çabalar yürütülmekte ve her disiplin kendi alanıyla ilgili insan hakkı sorunlarını araştırma pratiğine dâhil etmektedir.

İnsan haklarının korunması açısından ulusal düzeyde koruma esastır ve birincil niteliktedir. Bu aynı zamanda en etkin koruma yolu olarak kabul edilmektedir¹⁴. İnsan haklarının uluslararası alanda kurumsal bir sistemle korunması 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlamış ve ülkelerin iç hukuklarını tamamlayıcı bir niteliğe sahip olmuştur¹⁵. Bununla birlikte insan hakları alanına ilişkin uluslararası normatif düzenlemelerin ve koruma mekanizmalarının, ulusal hukuk sistemlerinin temel alması gereken evrensel ölçütler geliştirdiği kabul edilmektedir¹⁶. Örneğin BM Genel Kurulu, 14 Aralık 1978 tarihli toplantısında, ulusal insan hakları koruma mekanizmalarını birbiriyle uyumlu hale getirmek için bir eylem planı ortaya koymuştur¹⁷. Ardından,

¹¹ Address in San Francisco at the Closing Session of the United Nations Conference, Harry S. Truman Library-Museum, <https://www.trumanlibrary.gov/library/public-papers/66/address-san-francisco-closing-session-united-nations-conference> (E.T. 01.09.2023). “...*The Charter is dedicated to the achievement and observance of human rights and fundamental freedoms. Unless we can attain those objectives for all men and women everywhere--without regard to race, language or religion--we cannot have permanent peace and security...*”.

¹² The National Security Strategy of the United States of America, September 2002” <https://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-020920.pdf> (E.T. 01.09.2023).

¹³ Costas DOUZINAS, İnsan Hakları ve İmparatorluk-Kozmopolitanizmin Siyasal Felsefesi, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, (çev.: Kasım Akbaş-Rabia Sağlam), İstanbul, Ekim, 2017, s. 3-4.

¹⁴ Abdurrahman EREN, Türkiye’de İnsan Haklarının Korunması-Uluslararası Koruma Mekanizmaları ve Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Rolü, Turhan Kitabevi, Ankara 2007, s. 79.

¹⁵ Tekin AKILLIOĞLU, İnsan Hakları Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri, 3. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2019, s. 666-667.

¹⁶ EREN, 2007, s. 80.

¹⁷ “National institutions for the promotion and protection of human rights”, GA, A/RES/33/46, 14 Aralık 1978, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NRO/360/64/PDF/NRO36064.pdf?OpenElement> (E.T.01.09.2023).

20 Aralık 1993 tarihinde yine BM Genel Kurul kararı ile ulusal insan hakları koruma mekanizmaları için ortak standartlar öngören Paris İlkeleri kabul edilmiştir¹⁸. Bu girişimler aslında ulusal insan hakları koruma mekanizmalarını birbiriyle uyumlaştırarak tüm dünyada asgari ölçütlere sahip, ortak bir insan hakları koruma sistemi oluşturma istencinin bir yansımasıdır. Hatta bu yönde bir Ulusal İnsan Hakları Kurumları Küresel İttifakı (Global Alliance for National Human Rights Institutions-GANHRI) kurularak, ulusal kurumların standartlarını izleme ve akredite etme faaliyeti yürütülmektedir¹⁹.

Hem evrensel hem de bölgesel düzeyde kabul edilmiş insan haklarına ilişkin temel belgelerin, kurumların ve mekanizmaların hiç olmazsa belli haklar açısından benzer bir içerikte düzenlendiğini görmekteyiz. Dünya kamuoyunda ağırlıklı bir yeri olan ve bir devletin uluslararası meşruiyetine etki edebilme potansiyeli taşıyan insan hakları sözleşmelerine taraf olma ve bunların gereklerini yerine getirme, bir devlet açısından kendisini uluslararası topluma kabul ettirmek için kimi zaman önemli olabilmektedir. Nitekim doğu Avrupa'nın yeni demokrasilerinin, bağlayıcı olmamasına rağmen insan haklarının yargı dışı koruma mekanizmaları olan raporlara dayalı denetim yükümlülüklerini, klasik liberal demokrasinin geçerli olduğu batı Avrupa ülkeleri ile benzer oranlarda yerine getirdiği gözlemlenmektedir²⁰. Diğer yandan, bir devletin yalnızca uluslararası toplumda saygınlığını arttırmak için insan haklarını koruma yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğinin açıkça ortaya konulması da her zaman mümkün olmamaktadır. Devletlerin insan haklarını korumak bakımından samimi olup olmadıkları yönünde bir tespit ancak devletlerin kimi zaman içinde buldukları olağanüstü dönemlerde ya da ulusal koruma

¹⁸ "National institutions for the promotion and protection of human rights", GA, A/RES/48/134, 4 Mart 1994, Annex, 20 Aralık 1993, s. 4-7, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/116/24/PDF/N9411624.pdf?OpenElement> (E.T. 01.09.2023). Ulusal insan hakları kurumlarının etkinliğini ve tarafsızlığını sağlamaya yönelik Paris İlkeleri şu şekilde özetlenebilir: bağımsızlık; anayasal veya yasal bir statüye sahip olma; bağımsız ve yasaya dayalı bir atama süreci ve görevlilerin görev sürelerinin yasada açıkça tanımlanmış olması; çalışanlarının seçiminde çoğulculuk; insan haklarının düzenli ve etkin bir şekilde koruyup geliştirebilme yetkilerine sahip olma; yürütme organından bağımsızlık; yeterli mali kaynak; insan hakları alanında hükümete ve yasama organına tavsiyelerde bulunabilmeleri ve raporlama faaliyetleri yapabilmeleri; ulusal hukuk normlarının ve hukuk uygulamasının, uluslararası insan hakları koruma mekanizmaları ile uyumlu olmasına katkı sağlama; ulusal, bölgesel ve BM insan hakları koruma mekanizmaları ile iş birliği yapabilme; BM'ye sunulmak üzere hazırlanacak raporların oluşumuna katkı sağlayabilme; insan hakları alanında eğitim programları sunabilme. Aynı şekilde bkz. "International Standards: The Paris Principles", Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/reports/2001/africa/overview/int-standards.html> (E.T. 01.09.2023).

¹⁹ The Global Alliance of National Human Rights Institutions (GANHRI), <https://www.ohchr.org/en/countries/nhri/global-alliance-national-human-rights-institutions-ganhri> (01.09.2023).

²⁰ Lawrence J. LEBLANC, Ada HUIBREGTSE, Timothy MEISTER, "Compliance With the Reporting Requirements of Human Rights Conventions", The International Journal of Human Rights, Vol. 14, No. 5, 2010, s. 789-807; s. 804.

mekanizmalarının etkinliğini ölçerek daha net bir biçimde yapılabilir²¹. Son on yılda Avrupalı devletlerde popülizmin ve milliyetçiliğin yeniden yükselmesiyle birlikte insan haklarının korunması açısından bir geriye gidiş yaşandığı BM'nin çalışmalarıyla ortaya konulmaktadır²². BM söz konusu tespiti yaparken, Avrupalı devletlerden bazılarının ulusal insan hakları koruma mekanizmalarının 1993 tarihli Paris İlkeleri'nden uzaklaşmakta olduğunu belirtmektedir. Örneğin kimi ülkeler ulusal insan hakları koruma kurumlarının bütçelerini kısmakta ya da bütçe artırımına gitmeden söz konusu kurumlara yeni görevler yüklemekte ve kurumları işlevsiz hale getirmektedir. Elbette ülkelerin kemer sıkma politikası güttüğü dönemlerde bu kurumların mali kaynaklarında bir kesintiye gidilmesi normal karşılanmakla birlikte, haklı bir gerekçeye dayanmayan mali kaynak kesintileri ülkelerin insan haklarının korunması alanında bir geriye gidiş olarak değerlendirilmektedir. İnsan haklarının korunmasında geriye gidiş olarak nitelendirilen bir diğer durum, devlet yetkililerinin ulusal insan hakları koruma kurumlarının çeşitli bilgi ve belgelere erişimini engellenmesi ve politikacıların bu kurumları yeren siyasi konuşmalar yapmasıdır. Örneğin 2018 yılında Hırvatistan'da sınır polisi, açıkça yetkili olmasına rağmen, kamu denetçisinin kendisine ulaşan bir şikâyetle ilgili dosyalara erişimini engellemiştir. Sırbistan ve Gürcistan'da da politikacıların ulusal insan hakları koruma kurumları aleyhine verdikleri demeçlerin, kamuoyunun bu kurumlara olan saygısını zedelemeye yol açtığı belirtilmektedir²³.

Uluslararası hukukta devletlerin insan haklarını tanıma, koruma ve geliştirme açısından farklı düzeyde yükümlülüklerinin olduğu kabul edilmektedir. İlki, devletlerin taraf olması ile bağlayıcılık kazanan ve onları uluslararası hukuk açısından yükümlülük altına sokan *antlaşma* biçiminde hazırlanan belgelerdir. Bağlayıcılık niteliği taşımayan, *bildiri* ya da *tavsiye* formunda olanlar ise devletler için taraf olma şartı aramazlar ancak ortaya koydukları birtakım ölçütler açısından devletlere bağlayıcı kaynak hazırlama yönünde bir çağrı yaparlar. Bu durumda devletlerin "iyi niyet kuralı" çerçevesinde iş birliği yapma yükümlülüğü bulunmaktadır²⁴. II. Dünya Savaşı öncesinde ve hemen

²¹ Örneğin bir devlet siyasi bir manevra olarak uluslararası alanda meşruiyetini sağlamlaştırmak için insan hakları sözleşmelerinin çoğuna taraf olarak sözleşmenin gereklerini yerine getirebilir. Ancak nihayetinde böyle bir amacı tespit etmek pek de kolay değildir. Bu husus çalışmanın dördüncü bölümünde yer alan "I. Ritüelleşme ve İnsan Hakları: Devletler İnsan Hakları Sözleşmelerini Neden İmzalar?" başlığında irdelenmiştir.

²² Dunja MIJATOVIĆ, "Paris Principles at 25: Strong National Human Rights Institutions Needed More Than Ever", Human Rights Comment, Strasbourg, 18.12.2018, <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/paris-principles-at-25-strong-national-human-rights-institutions-needed-more-than-ever> (E.T. 01.09.20223). İnsanın değerini temel almayan ve insan hakları alanındaki koruma mekanizmalarını ve ilkeleri araçsallaştıran böyle bir tutum ise, etik açıdan elbette sorgulanmaktadır.

²³ MIJATOVIĆ, 2018.

²⁴ EREN, 2007, s. 81. BM bu konuda, 24 Ekim 1970 tarihli Birleşmiş Milletler Antlaşması Doğrultusunda Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Konusunda Bildirge'yi kabul ederek, hoşgörü ve iş birliğinin uluslararası hukukun temel

ardından kurulan BM Şartı'nda da devletlerin eşit egemenliği ve iç işlerine karışmama ilkeleri mutlak kabul edilmişti. Bu nedenle daha sonradan 2006 yılında yerini İnsan Hakları Konseyine bırakan BM İnsan Hakları Komisyonu, 2006 yılı öncesinde kendisine yapılan başvuruları, insan hakları ihlallerini inceleme yetkisinin olmaması gerekçesiyle reddetmiş ve yetkisini yalnızca insan hakları alanındaki ilkeleri tanıtmak, ülkeleri bu ilkelere uymak konusunda teşvik etmek ve ülkelere tavsiyelerde bulunmakla sınırlandırmıştır²⁵. Ancak kendisine yapılan başvurular ve insan hakları ihlallerinin uluslar üstü bir organ tarafından denetlenmesi yönünde kamuoyu baskısı artınca, böyle bir uluslararası denetim işlevi kaçınılmaz olmuştur. İnsan hakları ihlallerinin izlenmesinin, incelenmesinin ve soruşturulmasının bir devletin iç işlerine karışmak anlamına gelmediği çeşitli uluslararası kuruluşlar ve siyasi toplantılarda dile getirilmiştir.

İnsan haklarının uluslararası alanda korunması bakımından temelde yargısal ve yargı dışı olmak üzere iki sistem bulunmaktadır. Yargısal yöntemlerin temel ilkesi ortaya bir ihlal çıktıktan sonra *yargılama* süreci içerisinde *bir çatışma ya da uyuşmazlık* çözmeye²⁶ odaklanmasıdır. Yargı dışı yöntemler ise BM'nin deyimiyle *yapıcı bir diyalog kurma* temeline dayanmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde aslında yargısal ve yargı dışı koruma mekanizmalarının ilk farkı, yargısal mekanizmaların ihlal gerçekleştikten sonra harekete geçmesidir. Yargı dışı koruma mekanizmalarının ihlalleri önleyici ve eğitici işlevi daha ağır basmaktadır. Denetim organlarının kararlarının etkileri bakımından da belli farklar olduğu ileri sürülebilir. Nitekim yargı dışı denetim mekanizmalarının kararlarına yönelik en önemli eleştiri, kararların bağlayıcı olmaması ve tavsiye niteliğinde olmasıdır. Ancak yine de söz konusu uluslararası bir yargılama süreci olduğunda devlet egemenliğine ilişkin tartışmaların ve uluslararası yargısal denetim organlarının bağlayıcılık sorununun da -teorik olarak- devam ettiğini hatırlatmakta yarar vardır.

---

ilkeleri olduğunu ilan etmiştir. Bkz. Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations New York, 24 October 1970, <http://legal.un.org/avl/ha/dpilfrscun/dpilfrscun.html> (E.T. 01.09.2023).

²⁵ Jose Luis GOMEZ DEL PRADO, "Extra-Conventional Protection of Human Rights", International Human Rights Law in a Global Context, (Ed.: Felipe Gomez Isa, Koen de Feyter), University of Deusto, Bilbao, 2009, s. 557-627; s. 558.

²⁶ Çağdaş hukuk düşüncesinde dava ve muhakeme oldukça önemli bir yere sahiptir. Bir yargıç uyuşmazlığın tarafı değildir; uyuşmazlıkla ilgili olmayan bir süreç içerisinde bulunur ve taraflar hakkında bir yargıya vararak karar verir. Hatta bir görüşe göre hukuk, uyuşmazlıklar aracılığıyla işlerlik kazanmaktadır. Hukuk kuralına uyulmayan her yerde bir uyuşmazlık ve bu uyuşmazlığı çözecek bir davranışa ya da girişime ihtiyaç duyulmaktadır. Davaya bakmakta olan bir yargıç hem maddi gerçeği ortaya çıkartır hem de uyuşmazlığı çözer. Maddi olay hakkında karar verilmesi, maddi olayla gerçeklik arasında bir ilişki kurulmasıdır. Bu ilişki kurulduktan sonra da maddi olayın hukuki değerlendirilmesi yapılır. Yargıcın hükmü ise şüpheli bir gerçekliğe dönüştüren, olumlu ya da olumsuz bir iddia içeren bir önermedir. Selahattin KEYMAN, Hukuka Giriş, 4. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2010, s. 171, 172, 176-177.

Yargı dışı denetim yöntemlerinin yapıcı bir diyalog temeline dayanması vurgusu önem arz etmektedir. Bu yöntemlerin hemen hepsinde amaçlanan, uluslararası kuruluşların, diğer devletlerin, hükümet dışı kuruluşların, sivil toplum örgütlerinin ve bireylerin insan haklarının korunması temelinde bir *iş birliği ve diyalog* içinde olmalarıdır. Yargı dışı sistemler, devletlerin kendi insan hakları uygulamalarına ve ulusal koruma sistemlerinin etkinliğine ilişkin *öz denetim* yaptıkları bir süreçtir. Söz konusu öz denetim gerçekleşirken devletler kendi içinde, ulusal kamuoyunda insan haklarına ilişkin koruma mekanizmalarının etkinliğini, var olan toplumsal sorunları ve çözüm süreçlerini tartışabilmekte; diğer devletlerin benzer sorunları nasıl çözdüğünü izleyerek kendilerine uyarlayabilmektedir. Devletler ayrıca yaklaşık 80 yıllık bir geçmişi olan normatif insan hakları düzeninin ortaya çıkartmış olduğu sayısız deneyimden yargı dışı metotlar aracılığıyla faydalanabilmekte ve uluslararası alanda faaliyet gösteren uzmanlardan bilgisel destek alabilmektedirler. Ancak bu şekilde idealize edilen yargı dışı denetim metotlarının eleştiriye açık birçok kısmı bulunmakta ve konunun arka planında önemli teorik tartışmalar yer almaktadır.

İnsan haklarının uluslararası korunması açısından en etkin ilk örgüt BM'dir. Bunun yanında bölgesel olarak Avrupa Konseyi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Avrupa Birliği, Amerikan Devletler Örgütü, Afrika Birliği Örgütü, Arap Devletler Birliği, İslam Konferansı Örgütü, Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) ve Bağımsız Devletler Topluluğu gibi insan hakları alanında değişik türde ve derecelerde koruma faaliyetleri gerçekleştiren kuruluşlar bulunmaktadır. Okumakta olduğunuz eser konuyu BM Şartı'na dayanan ve BM temel uluslararası insan hakları sözleşmelerinde yer alan metotlarla sınırlı olarak ele almaktadır.

Birleşmiş Milletler nezdindeki yargı dışı koruma yöntemleri temelde iki ana başlık altında incelenebilir. Bunlardan ilki BM Şartı'nda yer alan temel organların ve çalışmada detaylı olarak incelenen İnsan Hakları Konseyinin gerçekleştirdiği denetim türleridir. Bu denetim türleri içinde Evrensel Periyodik İzleme (EPI) gibi raporlara dayalı denetim ve yarı yargısal olarak nitelenen denetim türleri mevcuttur. İkincisi ise, BM insan hakları sözleşmelerine taraf bir devletin ilgili sözleşmeden kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini ya da ne ölçüde yerine getirdiğini denetleyen, sonunda tavsiye niteliğinde kararlar veren, insan haklarına ilişkin devletteki durumu tespit eden, kaynağını çeşitli insan hakları sözleşmelerinden alan *komitelerin* gerçekleştirdiği denetimdir. Bu metotlar temel olarak, raporlara dayalı denetim, şikâyetlere dayalı denetim, soruşturmalara dayalı denetim, ziyaretlere dayalı denetim, izlemelere dayalı denetim, genel yorumlar gibi usullerden oluşmak-

tadır. Bunların yanında siyasal katılma²⁷ ve insan hakları eğitimi de insan haklarının yargı dışı yöntemlerle korunması çabalarına dâhil edilebilir²⁸. Nitekim BM, insan haklarına saygıyı yaygınlaştırmak ve korumak için önceliğinin insan hakları eğitimi olduğunu belirtmektedir²⁹. İnsan hakları eğitimi, insan haklarını geleceğe yönelik ve önceden korumanın en etkili yoludur³⁰.

---

²⁷ İnsan haklarının siyasal katılma aracılığıyla korunmasına ilişkin fikir hakkında bkz. Deniz ACARAY, "İnsan Haklarının Korunması Amacıyla Devlet İktidarının Sınırlandırılması ve Siyasal Katılmanın Buna Etkisi", *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, 2013, s. 119-144; s. 136, 141-142.

²⁸ AKILLIOĞLU, 2019, s. 181-182. Özellikle devlet iktidarının sınırlandırılması amacıyla öngörülen hukuki güvenceler kırılabilir ve kimi zaman da güven telkin etmeyen niteliktedir. İnsan haklarının güvencesi olarak görülen yargı organı dahi kimi zaman bu güvenceyi sağlamaktan uzak olabilir. Öte yandan insan hakları ihlallerinde çoğu zaman devlet "sanık" konumundadır. Bundan ötürü yargının tarafsızlığı da yapısal olarak zorlaşabilmektedir. Bkz. Mithat SANCAR, *Devlet Aklı Kıskaçında Hukuk Devleti*, İletişim Yayınları, 6. Baskı, 2012, s. 123-125.

²⁹ Mesut GÜLMEZ, *Birleşmiş Milletler Sisteminde İnsan Haklarının Korunması*, Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 2004, s. 18 vd.

³⁰ GÜLMEZ, 2004, s. 18; İbrahim Ö. KABOĞLU, *Özgürlükler Hukuku*, İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı, 5. Baskı, Afa Yayınları, 1999, s. 167.